

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ

Χρήστος Σοφόπουλος

*Συντηρητής Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης,
Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων
Μνημείων, ΥΠΠΟ*

ΕΝΑ ΕΡΓΟ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΠΟΔΕΣ
ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

01
Τμήμα τοιχογραφίας
κατά τη διάρκεια
των εργασιών καθαρισμού.

Η ΣΑΜΑΡΙΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΟΡΕΙΝΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΟ-
μού Γρεβενών, χτισμένη στις βορειοανατολικές πλαγιές του
όρους Σμόλικα στους πρόποδες της Πίνδου. Είναι ένα από τα
ακριτικά χωριά της Ελλάδας. Χτισμένο σε υψόμετρο 1.600 μ.
θεωρείται το ψηλότερο χωριό των Βαλκανίων.

Ο Ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ή αλλιώς Μεγάλη
Παναγιά Σαμαρίνας, ανεγείρεται το 1816. Το 1961 κηρύσσεται
ιστορικό διατηρητέο μνημείο. Εδώ και χρόνια αποτελεί τοπό-
σημο της περιοχής, εξαιτίας του αιωνόβιου πεύκου που φύ-
τρωσε στη στέγη του ιερού στις αρχές του 20ού αιώνα (εικ. 2).

Ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με
ημικυκλική αψίδα ιερού και υπερυψωμένο διώροφο γυναι-
κωνίτη, ενώ φέρει προστώο στη νότια και δυτική του όψη. Η
πρόσβαση στον κυρίως ναό γίνεται από μία είσοδο στη νότια
 πλευρά, ενώ υπάρχει και μία δεύτερη είσοδος στα δυτικά του
 ναού προς τον γυναικωνίτη. Αρχικά η στέγη ήταν καλυμμένη
 με λιθόπλακες, ενώ η τοιχοδομία του ναού ήταν συμπαγής με
 δόμους από ημιλαξευμένους και λαξευτούς ασβεστόλιθους
 στις ακμές των οποίων υπήρχαν μεγαλύτερων διαστάσεων
 γωνιόλιθοι. Στην πορεία των χρόνων οι λιθόπλακες της στέγης
 αντικαταστάθηκαν από φύλλα λαμαρίνας, ενώ η τοιχοποιία
 επιχρίστηκε εκ νέου με τη μορφή πρόχειρου αρμολογήματος.

Στο εσωτερικό του ο ναός είναι κατάγραφος. Οι τοιχογραφί-
ες καλύπτουν τον κυρίως ναό και το ιερό, ενώ στον γυναικω-
νίτη ο διάκοσμος περιορίζεται στον ανατολικό τοίχο (ισόγειο
 και όροφο). Οι τοιχογραφίες εκτελέστηκαν, σύμφωνα με την
 κτητορική επιγραφή, από τους Σαμαριναίους αγιογράφους
 «Χρίστο ιερέα και Αντώνιο Παπαϊωάννου» το 1829. Το έργο
 των δύο αδελφών εντάσσεται στην καλλιτεχνική παραγωγή
 της ομάδας των πρώτων γνωστών Σαμαριναίων αγιογράφων,
 που θέτει τις βάσεις και τα πρότυπα των επόμενων γενεών.
 Χαρακτηριστικά του έργου τους αποτελούν οι έντονες δυτι-
 κές επιδράσεις —γεγονός που χαρακτηρίζει όλες τις μορφές
 της τέχνης αυτήν την περίοδο—, η ιδιαίτερη αφηγηματική
 διάθεση και ο χρωματικός πλούτος (εικ. 3).

Τα τελευταία χρόνια, ο ναός παρουσίαζε έντονα στατικά
 και δομικά προβλήματα με πλήθος ρωγμών στον φέροντα
 οργανισμό του. Ως αποτέλεσμα, το βορειοανατολικό του
 τμήμα παρουσίαζε καθίζηση και κλίση με συνεπακόλουθη
 αποκόλληση του ανατολικού τοίχου. Προκλήθηκε έτσι σει-
 ρά μηχανικών πιέσεων και φθορών, τόσο στα μέτωπα των
 τοξοστοιχιών του κεντρικού κλίτους, όσο και στην υπόλοιπη
 τοιχοποιία του ναού.

Σύμφωνα με τις γεωτεχνικές έρευνες που πραγματοποιή-
θηκαν, το βασικότερο πρόβλημα εντοπίστηκε στην κακή και
 ανομοιόμορφη ποιότητα του υπεδάφους, στη σεισμικότητα
 της περιοχής, με αποκορύφωμα τον μεγάλο σεισμό του 1995,
 και, τέλος, στη δράση επιφανειακών και υπόγειων υδάτων.

Όσο περνούσαν τα χρόνια, προστέθηκαν και άλλοι πα-
ράγοντες που επιδείνωσαν την κατάσταση διατήρησης του
 μνημείου: η φυσιολογική γήρανση και η φθορά των υλικών
 κατασκευής και τα έντονα καιρικά φαινόμενα που πλήττουν
 την περιοχή. Η ύπαρξη του δέντρου στη στέγη της αψίδας του
 ιερού επιβάρυνε την ήδη κακή κατάσταση.

Αναπόφευκτα, όλα τα στατικά προβλήματα είχαν άμεση
 επίδραση στις τοιχογραφίες του ναού. Η τοιχοποιία, άλλωστε,
 αποτελεί το υποστήριγμα πάνω στο οποίο προετοιμάζεται και

ζωγραφίζεται μια τοιχογραφία. Οποιοδήποτε μικρό ή μεγάλο
 πρόβλημα σε αυτήν επηρεάζει αρνητικά τις περισσότερες
 φορές την κατάσταση διατήρησης της ζωγραφικής και του
 υποστρώματός της.

Ο ναός είχε άμεση ανάγκη αφενός αναστηλωτικής απο-
 κατάστασης, αφετέρου συντήρησης του τοιχογραφικού του
 διακόσμου.

Το έργο αποκατάστασης του εμβληματικού ναού εντάχθη-
κε το 2019 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Δυτική Μακεδο-
 νία 2014–2020» του ΕΣΠΑ και εκτελέστηκε από τη Διεύθυν-
 ση Αναστήλωσης 2 Μνημείων (ΔΑΒΜΜ) ως προς τη στατική
 ενίσχυση και αρχιτεκτονική αποκατάσταση και τη Διεύθυνση
 Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων (ΔΣΑΝΜ) ως
 προς τη συντήρηση του διακόσμου με ευρωπαϊκούς και εθني-
 κούς πόρους και με αυστηρό χρονοδιάγραμμα ολοκλήρωσης.

Το υποέργο της Υπηρεσίας μας με τίτλο «Συντήρηση τοι-
χογραφιών, λίθινων αρχιτεκτονικών μελών και ξυλόγλυπτων
 στοιχείων Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Σαμαρίνας» είχε ημερο-
μηνία έναρξης την 1.1.2021 και λήξης την 31.10.2023. Για την
 εκτέλεση των εργασιών συντήρησης η Διεύθυνση προκήρυξε
 δέκα συμβάσεις συντηρητών αρχαιοτήτων και έργων τέχνης
 και ενός εργάτη, που θα είχαν ως κύριο αντικείμενό τους τη
 συντήρηση των τοιχογραφιών και των ξυλόγλυπτων αντικει-
 μένων του ναού. Όμως ο τελικός αριθμός των αιτήσεων συμ-
 μετοχής ήταν πολύ μικρότερος. Μόνο τρεις συντηρητές και
 ένας εργάτης δήλωσαν ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο έργο.

Το γεγονός αυτό δημιούργησε εξ αρχής προβλήματα ως
 προς τον αρχικό σχεδιασμό υλοποίησης του έργου. Γεννή-
θηκαν προβληματισμοί και σκέψεις επαναπροσδιορισμού
 της οργάνωσης του φυσικού αντικείμενου, σε άλλη βάση
 και με άλλα δεδομένα· σκέψεις για το εάν θα ήταν πρακτικά
 εφικτή η υλοποίηση του έργου υπό τέτοιες συνθήκες. Και
 αναμφίβολα το έργο της συντήρησης που είχε να φέρει εις
 πέρας η ΔΣΑΝΜ ήταν τεράστιο. Αρκεί να αναφερθούν οι
 διαστάσεις του ναού για να καταλάβει κανείς το μέγεθος των
 τοιχογραφημένων περιοχών, του ξυλόγλυπτου τέμπλου, αλλά
 και της ξύλινης ζωγραφισμένης οροφής· 33,60 μ. μήκος και
 14,20 μ. πλάτος χωρίς την αψίδα του ιερού. Πέρα απ' όλα αυτά,
 η συντήρηση αφορούσε μεγάλο αριθμό ξύλινων και ξυλόγλυ-
πτων αντικειμένων με ή χωρίς ζωγραφικό διάκοσμο, καθώς
 και λίθινων στοιχείων (εικ. 4).

Το υποέργο της συντήρησης στη Μεγάλη Παναγιά ξεκίνη-
σε τον Ιούλιο του 2021 με τον ίδιο αρχικό σχεδιασμό και με την
 πεποίθηση ότι, με το υπάρχον ωρομίσθιο προσωπικό και ανά
 διαστήματα με μόνιμους συντηρητές της ΔΣΑΝΜ σε συγκε-
 κριμένες απαιτητικές επεμβάσεις, οι εργασίες θα μπορούσαν
 να ολοκληρωθούν με επιτυχία εντός του χρονοδιαγράμματος.

Οι εργασίες ξεκίνησαν από τον γυναικωνίτη με τον καθα-
ρισμό περιοχών της τοιχοποιίας που ήταν επιχρισμένες με
 ασβέστη. Παράλληλα, στο ιερό και στον κυρίως ναό πραγ-
ματοποιήθηκαν επιλεκτικές στερεώσεις αποκολλημένων
 και ετοιμόρροπων τμημάτων τοιχογραφίας, με επικόλληση
 προστατευτικού βαμβακερού υφάσματος (τύπου γάζας). Στη
 συνέχεια, όπου το υπόστρωμα παρουσίαζε έντονες αποκολ-
λήσεις από την τοιχοποιία πραγματοποιήθηκαν στερεώσεις
 με τη μορφή ενέματος (υδαρούς κονιάματος που εγχέεται
 μέσω λεπτών σωληνίσκων στην τοιχογραφία), και όπου ήταν

02

Ο ναός Κοιμήσεως
της Θεοτόκου (Μεγάλη Παναγιά)
Σαμαρίνας.

απαραίτητο με παράλληλη εφαρμογή πίεσης. Στα σημεία όπου υπήρχε σαθροποίηση στο κονίαμα υποστρώματος, αλλά και κονιορτοποίηση της ζωγραφικής επιφάνειας, έγιναν εκτεταμένες στερεώσεις. Γενικά οι εργασίες προχωρούσαν ικανοποιητικά, αλλά με αργούς ρυθμούς.

Όσο περνούσε ο καιρός, η υπηρεσία της ΔΣΑΝΜ βρέθηκε μπροστά σε ένα ακόμη πρόβλημα· τη δυσπιστία της τοπικής κοινωνίας. Οι κάτοικοι του χωριού, συνειδητοποιώντας ότι για την υλοποίηση ενός τόσο μεγάλου έργου είχαν προσληφθεί μόνο τρεις συντηρητές, εξέφραζαν την απαισιοδοξία τους ως προς τη δυνατότητα ολοκλήρωσης των εργασιών. Και βέβαια, όσο το έργο της συντήρησης προχωρούσε με αργούς ρυθμούς, τόσο εντεινόταν αυτή η αίσθηση έλλειψης εμπιστοσύνης. Από την άλλη πλευρά, αν αναλογιζόταν κανείς το πλήθος των αντικειμένων, αλλά και των εργασιών που έπρεπε να υλοποιηθούν σε χρονικό ορίζοντα δύο έως δυόμισι ετών, τότε αυτή η αντίδραση ίσως να φαινόταν απόλυτα λογική. Άλλωστε, η δυσπιστία προερχόταν από μια μικρή κοινότητα ανθρώπων σε ένα απομονωμένο ορεινό χωριό, που έπεται από προσμονή δεκαετιών επιθυμούσε όσο τίποτε άλλο να ξαναλειτουργήσει ο ναός της.

Η εκκλησία για πολλές τοπικές κοινότητες, ειδικά στα μικρότερα χωριά, δεν είναι απλώς ένας θρησκευτικός χώρος, αλλά και το κέντρο της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Αυτή η συναισθηματική και πολιτιστική σύνδεση των κατοί-

κων με την εκκλησία τους μπορεί να επηρεάσει έντονα τη στάση τους απέναντι σε τέτοιου είδους έργα που αφορούν τη συντήρηση και την αποκατάστασή της.

Η πρώτη σκέψη για την αντιμετώπιση αυτής της δυσπιστίας ήταν η επικοινωνία με τους κατοίκους, δείχνοντας παράλληλα κατανόηση και σεβασμό στους φόβους και τις ανησυχίες τους. Εξηγώντας με σαφήνεια και ειλικρίνεια το πλάνο των εργασιών, το χρονοδιάγραμμα, τους στόχους και τις δυνατότητες των εργαζομένων, η τοπική κοινότητα ίσως θα μπορούσε να αισθανθεί πιο σίγουρη για την πορεία του έργου. Επίσης, έγιναν αναφορές σε παρόμοια έργα που είχε εκτελέσει η Υπηρεσία μας σε άλλες περιοχές, τα οποία, παρά τις δυσκολίες, ολοκληρώθηκαν τελικά με επιτυχία. Έτσι, προσπαθήσαμε να αποτρέψουμε το αίσθημα δυσπιστίας.

Παρ' όλα αυτά, καθώς η πορεία εξέλιξης των εργασιών ήταν αργή και η πρόοδος τους δεν ήταν ορατή με γυμνό οφθαλμό, η ανασφάλεια και η αβεβαιότητα των κατοίκων αυξανόταν. Προφανώς δεν μπορούσε να αλλάξει κάτι. Οι εργασίες συνεχίστηκαν με σταθερό ρυθμό και με προσήλωση στον αρχικό στόχο, που δεν ήταν άλλος από την ολοκλήρωση του έργου (εικ. 1).

Η καθημερινή συναναστροφή του ωρομίσθιου προσωπικού με όλους όσους εμπλέκονταν στο έργο αποκατάστασης του ναού κατέδειξε τη σημασία της συνεργασίας και της συνεννόησης· συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων

03

υπηρεσιών, των αναδόχων, των επιβλεπόντων, του μόνιμου και ωρομίσθιου προσωπικού, και γενικά των ανθρώπων που ως μοναδικό κοινό σκοπό είχαν την ορθή υλοποίηση του έργου. Δύσκολο εγχείρημα απ' όλες τις απόψεις. Ορισμένες φορές η όλη προσπάθεια γινόταν λίγο πιο εύκολη, όταν κάποιος ντόπιος που δούλευαν στο έργο (μηχανικοί, εργάτες κ.ο.κ.), θέλοντας να εκφράσουν την αλληλεγγύη και την εμπιστοσύνη τους προς τους συντηρητές, είχαν τη διάθεση να τους βοηθήσουν στις καθημερινές τους δυσκολίες στο εργοτάξιο. Η στήριξη που προσέφεραν δεν ήταν απλώς επαγγελματική, αλλά πήγαζε από την ανάγκη να συμμετέχουν ενεργά στην κοινή προσπάθεια και να προσφέρουν με ανιδιοτέλεια τη βοήθειά τους. Ήταν άνθρωποι που πέρα από την επαγγελματική τους προσφορά είχαν έντονη τη συναισθηματική επαφή με την εκκλησία και το χωριό τους και πίστευαν ότι, βοηθώντας τους συντηρητές, στην ουσία βοηθούσαν την εκκλησία τους. Κι αυτό από μόνο του είναι σπουδαίο και αποδεικνύει το πόσο σημαντική είναι η τοπική συνείδηση και η αγάπη του να προσφέρει κανείς στον τόπο του και στην πολιτιστική του κληρονομιά. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είχε οικοδομηθεί μια συνεργασία που ξεπερνούσε τα στενά όρια της δουλειάς και άγγιζε ένα διαφορετικό επίπεδο, αυτό της προσωπικής και κοινωνικής

03

Ο πλούσιος εσωτερικός διάκοσμος του ναού.

04

Λεπτομέρεια του λίθινου περιθωρώματος.

05

Λεπτομέρεια από τον ξυλόγλυπτο άμβωνα μετά τις εργασίες συντήρησης.

04

05

σύνδεσης, με απώτερο στόχο την ολοκλήρωση του έργου της Μεγάλης Παναγιάς.

Εκτός όμως από τη συντήρηση των τοιχογραφιών, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το έργο της ΔΣΑΝΜ αφορούσε και έναν ξυλόγλυπτο διάκοσμο εξαιρετικής τέχνης: το ξυλόγλυπτο τέμπλο (εικ. 7) με τις εικόνες, τον άμβωνα, τον δεσποτικό θρόνο, το ζωγραφιστό κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, τρία προσκυνητάρια, ένα ζωγραφισμένο παγκάρι, δύο κηροπήγια με ζωγραφική διακόσμηση, τα ξύλινα στασίδια, καθώς και την ξύλινη ζωγραφισμένη οροφή. Όλα τα κινητά αντικείμενα φυλάσσονταν αποσυναρμολογημένα κοντά στον ναό, στο παλιό σχολείο, ενώ οι εικόνες του τέμπλου μεταφέρθηκαν για συντήρηση στα εργαστήριά μας στην Αθήνα.

Τα ξύλινα αντικείμενα που είχαν ανάγλυφο ή ολόγλυφο διάκοσμο παρουσίαζαν αποκολλήσεις, θραύσεις ή στρεβλώσεις τμημάτων ξύλου. Πολλά από αυτά είχαν ρωγμές και εκδορές στην επιφάνειά τους, ενώ όλα είχαν έντονες επικαθίσεις σκόνης και αιθάλης. Εκείνα που είχαν ζωγραφικό διάκοσμο παρουσίαζαν οξείδωση βερνικιού και κατά τόπους απολεπίσεις στη ζωγραφική τους επιφάνεια, απώλειες προετοιμασίας και χρωματικού στρώματος, καθώς και ποικίλες νεότερες χρωματικές συμπληρώσεις.

Αρχικά, πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης στον

ξύλινο φορέα και συμπληρώσεις όπου υπήρχαν απώλειες ξύλου. Στη συνέχεια έγινε μηχανικός και χημικός καθαρισμός από επικαθίσεις σκόνης, λιπαρών ουσιών και αιθάλης, όπως έγινε και στα στρώματα επιζωγραφίσεων και οξειδωμένου βερνικιού. Στις ζωγραφισμένες ξύλινες επιφάνειες που παρούσαζαν απολέπιση ή σαθροποίηση, έγινε στερέωση του χρώματος και πραγματοποιήθηκε αισθητική αποκατάσταση.

Όσο, όμως, περνούσαν οι μήνες και πλησίαζε ο χειμώνας, τόσο οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας γίνονταν ολοένα και πιο δύσκολες. Άλλωστε, το μεγάλο υψόμετρο και η γεωμορφολογία της περιοχής καθιστούν τη Σαμαρίνα ευάλωτη σε έντονες καιρικές συνθήκες. Εκεί ο χειμώνας έρχεται νωρίς και διαρκεί πολλούς μήνες. Η θερμοκρασία πέφτει αρκετούς βαθμούς υπό το μηδέν, δημιουργώντας σφοδρούς παγετούς, ενώ οι βροχές και οι χιονοπτώσεις είναι συχνές και έντονες, δυσχεραίνοντας την καθημερινότητα.

Για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην καρδιά του χειμώνα, οι ορεινοί δρόμοι παρέμεναν κλειστοί, οδηγώντας σε απομόνωση όχι μόνο το προσωπικό που δούλευε στον ναό της Μεγάλης Παναγιάς, αλλά και γενικότερα τους κατοίκους του χωριού. Αυτή η αποκοπή της πρόσβασης προς άλλες περιοχές καθιστούσε ακόμα πιο δύσκολη την καθημερινή ζωή, αφού δημιουργούσε προβλήματα στην προμήθεια αγαθών,

06

08

06

Τμήμα τοιχογραφίας και ζωγραφισμένης οροφής μετά τις εργασίες συντήρησης.

07

Το περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού.

08

Κατά τη διάρκεια των εργασιών συντήρησης.

09

Τμήμα τοιχογραφίας πριν από τις εργασίες συντήρησης.

10

Τμήμα τοιχογραφίας μετά τις εργασίες συντήρησης.

σε υπηρεσίες υγείας, αλλά και στις μετακινήσεις. Άλλες φορές πάλι, το χιόνι και ο πάγος δημιουργούσαν προβλήματα στο δίκτυο ηλεκτροδότησης και θέρμανσης και γενικά στις υποδομές, εμποδίζοντας ή και κάνοντας αδύνατη την ομαλή ροή των εργασιών συντήρησης.

Και ναι μεν οι λιγοστοί κάτοικοι της Σαμαρίνας ήταν συνθησμένοι σε τόσο αντίξοες συνθήκες, αλλά για το προσωπικό της Διεύθυνσης η προσαρμογή —διαβίωσης και εργασίας— σε ένα τέτοιο «αφιλόξενο» ορεινό περιβάλλον παρουσίαζε ανυπέρβλητη δυσκολία.

Παρατηρώντας τις καθημερινές δυσχέρειες στον ναό, με τον παγετό και τις πολύ χαμηλές θερμοκρασίες, κρίθηκε σκόπιμο τους χειμερινούς μήνες να δοθεί μια προσωρινή προτεραιότητα στη συντήρηση των ξύλινων στοιχείων. Στο παλιό σχολείο όπου ήταν αποθηκευμένα τα αντικείμενα υπήρχε θέρμανση, γεγονός που έκανε πιο ανθρώπινες τις συνθήκες εργασίας. Εκτός αυτού, σε τόσο ακραίες περιβαλλοντικές συνθήκες, ορισμένες εργασίες που αφορούσαν τις τοιχογραφίες θα ήταν παρακινδυνευμένες έως και απαγορευτικές. Για παράδειγμα, δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν εργασίες στερέωσης των αποκολλημένων τμημάτων με τη χρήση ενέματος. Σε ένα τόσο υγρό και ψυχρό περιβάλλον, η διαδικασία στερεοποίησης των ενεμάτων θα απαιτούσε πολύ χρόνο. Γενικά οι χαμηλές θερμοκρασίες μειώνουν την ταχύτητα σκλήρυνσης (πήξης) του υλικού, ενώ και οι υψηλές τιμές υγρασίας επηρεάζουν τις ιδιότητες συγκόλλησης, καθώς και τον βαθμό αντοχής του μακροπρόθεσμα. Αποτέλεσμα αυτού είναι ένα ένεμα με ανεπαρκείς μηχανικές ιδιότητες και με περιορισμένη ικανότητα συγκόλλησης και ενοποίησης με το ασβεστοκονίαμα της τοιχοποιίας (εικ. 6).

Παρόλο που τέτοιου είδους αποφάσεις αλλάζουν εν μέρει τον προγραμματισμό των εργασιών συντήρησης, εντούτοις στην προκειμένη περίπτωση ήταν αναγκαίες, αφού από τη μία βελτιώναν τις δύσκολες συνθήκες εργασίας του προσωπικού και από την άλλη βοηθούσαν στην αποφυγή σοβαρών τεχνικών αστοχιών μακροπρόθεσμα. Με λίγα λόγια, κρίθηκε απαραίτητη η προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες του έργου.

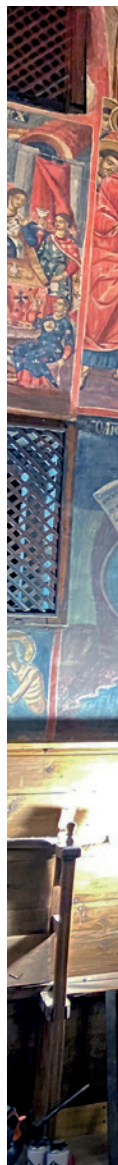
Ο χρόνος όμως περνούσε και η καθυστέρηση στην πρόοδο των εργασιών συντήρησης στη Μεγάλη Παναγιά ήταν εμφανής. Η συνδρομή των μόνιμων συντηρητών της υπηρεσίας μας ήταν πλέον αναγκαία. Η επιλογή αυτή ήταν κομβικής σημασίας, αφού ουσιαστικά στόχευε στην αποτελεσματικότητα των εργασιών, καθώς θα έφερνε όχι μόνο περισσότερα χέρια για την επιτάχυνση του έργου, αλλά θα αξιοποιούσε και την πολύτιμη εμπειρία τους. Αυτή η εμπειρία και η γνώση των δύσκολων κατασκευαστικών προκλήσεων που είχαμε συναντήσει στον ναό θα έδινε τη δυνατότητα να αποτραπούν περαιτέρω καθυστερήσεις και προβλήματα, επιταχύνοντας το έργο.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στις τοξοστοιχίες του κεντρικού κλίτους, των οποίων τα μέτωπα είχαν ως υποστήριγμα τσατμά (φαρδιές μπαγδατόπτηχες σε οριζόντια φορά, οι οποίες στηρίζονταν ανά διαστήματα σε κάθετα ξύλα και τα κενά τους γεμίζονταν με ασβεστοκονίαμα). Σε εκείνες τις περιοχές, τα στατικά προβλήματα του ναού είχαν προκαλέσει έντονες πιέσεις στον φέροντα οργανισμό και είχαν οδηγήσει σε παραμορφώσεις της τοιχοποιίας.

Στους τοίχους του ναού, όπου το υποστήριγμα ήταν πέτρα, οι έντονες δομικές κινήσεις είχαν δημιουργήσει εκτεταμένες ρωγμές στον σοβά (υπόστρωμα τοιχογραφίας) και κατ' επέκταση στη ζωγραφική. Στα μέτωπα όμως του κεντρικού κλίτους η κατάσταση ήταν διαφορετική. Εκεί όπου το υποστήριγμα ήταν τσατμάς (μπαγδατόπτηχες), οι κινήσεις του φέροντα οργανισμού είχαν προκαλέσει παραμορφώσεις (στρεβλώσεις) και σπασίματα των ξύλων, που με τη σειρά τους είχαν οδηγήσει σε εκτεταμένες αποκολλήσεις και απώλειες τμημάτων τοιχογραφίας. Η συνδρομή των μόνιμων συντηρητών της υπηρεσίας ξεκίνησε ουσιαστικά από αυτές τις δύσκολες περιοχές του κεντρικού κλίτους και συνεχίστηκε στον υπόλοιπο ναό.

Εκείνο το διάστημα, η ΔΑΒΜΜ είχε αφαιρέσει τη νεότερη στέγη από τοίγγο και στη θέση της είχε τοποθετήσει ένα προσωρινό μεταλλικό στέγαστρο προστασίας που κάλυπτε τον ναό. Το άνω τμήμα του μνημείου, επί της ουσίας, είχε μείνει με τη δομική ξυλεία, η οποία συγκατοούσε τη ζωγραφισμένη οροφή. Όσο ήταν ανοιχτή η στέγη και μέχρι να κατασκευαστεί η νέα λιθόκτιστη, υπήρχε η δυνατότητα προσέγγισης αυτών των περιοχών για την υλοποίηση κάποιων εργασιών, όπως η ανάρτηση της στρεβλωμένης ξύλινης οροφής, η αντικατάσταση της φθαρμένης δομικής ξυλείας της στέγης κ.λπ. Η πρόσβαση στο ανώτερο τμήμα της θα έδινε την ευκαιρία στους συντηρητές να προσεγγίσουν τις τοξοστοιχίες από την οπίσθια πλευρά τους. Με τον τρόπο αυτό θα έλεγχαν την κατάσταση διατήρησης στο μπαγδατί και ταυτόχρονα θα στερέωναν το κονίαμα πίσω από τις μπαγδατόπτηχες. Με λίγα λόγια, αρχικά πραγματοποιήθηκε στήριξη των αποκολλημένων από το ξύλινο υποστήριγμα τμημάτων τοιχογραφίας με πρέσες, για την επαναφορά των διογκωμένων τμημάτων στην αρχική τους θέση, και στη συνέχεια έγινε πλήρωση των κενών των μπαγδατί με κονίαμα από την οπίσθια πλευρά τους και, τέλος, στερέωση με χρήση ενέματος. Όπου οι μπαγδατόπτηχες παρουσίαζαν θραύσεις, γινόταν αντικατάστασή τους. Αυτή η αλληλουχία των εργασιών ήταν όχι μόνο χρονοβόρα, αλλά και απαιτητική. Η γνώση και η εμπειρία του μόνιμου προσωπικού κυρίως στα δύσκολα τμήματα ήταν απαραίτητη. Με την εμπειρία τους μπορούσαν να προβλέψουν και να αντιμετωπίσουν τα όποια προβλήματα συναντούσαν, βρίσκοντας τις πιο αποδοτικές λύσεις, ενώ με τη γνώση τους κατάφεραν να εξασφαλίσουν ότι όλα γίνονταν με ακρίβεια και αποτελεσματικότητα. Βέβαια, εκτός των δύσκολων τμημάτων, η βοήθεια του μόνιμου προσωπικού επεκτάθηκε και στον υπόλοιπο ναό, πραγματοποιώντας εκτεταμένες στερεώσεις, καθαρισμούς της ζωγραφικής επιφάνειας, καθώς και εργασίες αισθητικής αποκατάστασης. Αναμφίβολα, βοήθησαν σε μεγάλο βαθμό στην επιτυχή ολοκλήρωση των εργασιών.

Ωστόσο, για να ολοκληρωθεί το «φυσικό αντικείμενο», το καθορισμένο έργο της συντήρησης, μέσα στο προβλεπόμενο χρονοδιάγραμμα υπό αυτές τις συνθήκες, χρειάστηκε να προκηρυχθεί ανοικτός διαγωνισμός, με σκοπό την ανάθεση της συντήρησης του ξυλόγλυπτου τέμπλου και της ζωγραφισμένης ξύλινης οροφής σε ιδιώτη συντηρητή. Όπως και έγινε. Η συντήρηση του τοιχογραφικού, ξυλόγλυπτου και λίθινου διακόσμου της Μεγάλης Παναγιάς ολοκληρώθηκε μέσα στα χρονικά περιθώρια που είχαν προβλεφθεί από την αρχή.

11

Μετά τις εργασίες συντήρησης.

Ο ναός είχε αποκτήσει πια άλλη μορφή. Οι προβληματισμοί και το άγχος είχαν δώσει τη θέση τους στη χαρά και την ικανοποίηση για την ολοκλήρωση ενός μεγάλου έργου· χαρά η οποία προερχόταν από την αναγνώριση του κόπου και των προσπαθειών από όλους, αλλά και από το γεγονός ότι το αποτέλεσμα ανταποκρινόταν στις προσδοκίες και υπερέβαινε τις αρχικές επιδιώξεις. Το τελικό αποτέλεσμα αναμφίβολα αποδείκνυε την ικανότητα και την αφοσίωση των ανθρώπων που ανέλαβαν να το υλοποιήσουν. Ήταν μια στιγμή υπερφάνειας για την Υπηρεσία μας αφού το έργο παραδιδόταν στην τοπική κοινωνία που με τη σειρά της θα μπορούσε να

το χαρεί και να το διατηρήσει για τις επόμενες γενιές. Αυτός άλλωστε ήταν και ο απώτερος στόχος, αφού η αποκατάσταση και συντήρηση του ναού της Μεγάλης Παναγίας ουσιαστικά αφορούσε τη διατήρηση και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου μας.

** Οι φωτογραφίες προέρχονται από το Αρχείο της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού.*

Βιβλιογραφία

Τζιμπουλίας Κωνσταντίνος, *Μελέτη συντήρησης κονιαμάτων και τοιχογραφιών* Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σαμαρίνας, Ν. Γρεβενών, 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Βέροια 2005 (αδημοσίευτο).
Ανανιάδου Εύη, *Επικαιροποίηση μελέτης συντήρησης κονιαμάτων και τοιχογραφιών* Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Σαμαρίνας, Ν. Γρεβενών, Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων, Αθήνα

2019 (αδημοσίευτο).
Μπέκος Ανδρέας, *Συμπληρωματική μελέτη συντήρησης κινητών και αναπόσπαστων στοιχείων του* Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Μεγάλη Παναγιά) Σαμαρίνας, Αθήνα 2017 (αδημοσίευτο).